

Bryggeriet Nordstjernan

Renovering av skorstenar 2013

Bryggeriet Nordstjernan - renovering av skorstenar
Kv. Saga 1, Skövde
Skövde kn, Västergötland
Antikvarisk slutbesiktningsrapport
Thomas Carlquist
Byggnadshistorisk rapport 2014:12

Renovering av skorstenar på
Bryggeriet Nordstjernen,
kv. Saga 1,
Skövde stad & kommun, Västergötland.

Antikvarisk slutbesiktningsrapport.

Renoveringsarbeten har utförts på rubricerade byggnad under antikvarisk medverkan av Västergötlands museum genom undertecknad. Med anledning av att arbetena avslutats har antikvarisk slutbesiktning utförts den 5 dec. 2013. Närvarande vid besiktningen var även för entreprenören, Kennet Bergman, och för konsulten, ark. Ingvar Blixt.

Bryggeriet Nordstjernen, vykort 1930-tal. T.h. ans de båda höga skorstenarna på bryggerhuset. Skövde stadsmuseum.

Bakgrund - bryggeriets byggnader

Bryggeriet Nordstjernen grundades 1872 av fabrikör L André, en mångsysslare som också startade en teknisk fabrik för tillverkning av tvål och blanksvärta.

Det var emellertid under Daniel Theodor Egnells ägarskap, 1895-1930, som anläggningen kom att utvecklas till ett av de större landsortsbryggerierna i Sverige. Bryggeriet byggdes ut till i stort sett nuvarande omfattning och utseende mellan åren 1880 och 1910, huvudsakligen som en följd av Egnells verksamhet. Sista pilsnerbrygden gjordes 1961 och läskedryckstillverkningen upphörde två år senare. Efter att bryggeribygnaderna under en period varit rivningshotade, påbörjades 1982 en omfattande ombyggnad till bostäder.

Bostadshuset med adress Torggatan 2 var ursprungligen ett tvåvåningshus byggt 1872 med som nu måttfullt utstyrda putsfasader, rusticerad bottenvåning och för övrigt släta fasadytor med profilerade fönsteröverstycken. År 1893 tillbyggdes det stora spröjsade burspråket mot Stationsgatan, sannolikt ritat av arkitekt Lars Kellman. Sitt nuvarande utseende fick byggnaden 1909, då Egnell efter Kellmans ritningar lät påbygga den tredje våningen. Då tillkom också det lilla hörntornet, samt ett nytt trapphus med eleganta blyinfattningar och färgat glas vid västra gaveln. Den nya entrén mot Torggatan kröntes av ett dekorativt smidesräcke, i vars gallerverk byggherrens initialer ”Th E” ingår.

Fd spannmålsmagasin, svagdricksällare mm längs Stationsgatan. Denna del uppfördes 1872 som en envåningsbyggnad med enklare lokaler som packhus, bagarstuga mm, men har senare ändrat funktion flera gånger. En mindre del närmast det stora huset vid Torggatan innehöll även bostäder. Det nuvarande utseendet med tegelfasader i övre våningen härrör från en större påbyggnad 1899.

Fd kölna, brygghus, kylskepp mm längs Staketgatan. Det egentliga bryggeriet. Längan, som består av flera mindre byggnadsdelar, härrör delvis från grundandet 1872, men har byggts ut till nuvarande volym i flera etapper, huvudsakligen på 1880- och 1890-talen, och med nuvarande utseende från 1899. Utbyggnaden skedde till större delen under dir. Egnells ledning och i slutskedet efter arkitekt Lars Kellmans ritningar.

Den höga byggnadsdelen med 4 vån. tillkom redan år 1880 och innehöll *mälteriet med kölnan*, där det stöpta kornet omvandlades till malt. Byggnaden har två höga runda skorstenar av tegel. Öster därom följer en del av *brygghuset*, och i det förhöjda partiet vid hörnet Stationsgatan/Staketgatan ses *kylskeppsvinden*, där den heta vörten från brygghuset kyldes. Processen fordrade god ventilation, vilket erhöles genom de ställbara jalousierna och via takets ventilationshuv. Mot gården kännetecknas det fd brygghuset av den karakteristiskt rika arkitektoniska utformningen och de stora fönstren.

Fd stall, selkammare, matsal för arbetarna. Staketgatan/Mörkegatan. Stallet ersatte år 1900 en föregångare inne på bryggerigården, och gavs en representativ tegelarkitektur i stil med de övriga byggnaderna. Arkitekt var Lars Kellman. Stallets gamla ingång från gårdssidan kan ännu återfinnas genom det

skulpterade hästhuvudet ovanför det numera inglasade dörrpartiet. Järnstaketet vid Mörkegatan är jämngammalt med stallet.

Kulturhistorisk status

Bryggeriet Nordstjernen bedömdes redan på 1980-talet så intressant att det undgick en hotande rivning och i stället byggdes om till bostäder. Bryggeriet är också (dvs återstående byggnader sedan 1980-talet) uppmärksammade i Skaraborgs läns museums byggnadsinventering ”Skövde – stadsplanering och bebyggelse,” utkommen 1991. De flesta städer hade vid tiden kring sekelskiftet 1900 ett eget bryggeri. Motsvarande anläggningar i t ex Hjo, Mariestad och till del i Lidköping har under slutet av 1900-talet rivits, endast Skaras och Skövdes bryggerier står kvar idag, båda med förändrade funktioner. Byggnaderna utgör överallt, i de fall där de står kvar, ett karakteristiskt och tidstypiskt inslag i stadsbilden, och uppvisar vanligen en vårdad och jämförelsevis påkostad arkitektur, jämförbar med samtidens kommunaltekniska verk, som el-, vatten-, och gasverk. Till bryggeriernas kännetecken hör i första hand brygghusen, där dels de stora fönstren till salen med kopparpannorna, dels de högresta skorstenarna var något av ett signum för dessa byggnader.

Skadebild

Oro hade uttryckts för att skorstenarnas murverk var sprucket och risk förelåg att de till o. med kunde rasa samman. Framför allt den smalare skorstenen visade tecken på att luta - övre delen hade sedan länge varit sned, den var lätt krökt och närmare besiktning avslöjade sprickor i murverket.

Föreslagna åtgärder

Museet framförde tidigt vikten av att om skorstenarna på Bryggeriet Nordstjernen är i dåligt skick, ansträngningar absolut bör göras för att säkra deras fortbestånd.

Ur remissvaret till länsstyrelsen:

Renoveringen skulle enligt bygghandlingen genomföras med huvudsakligen återanvändande av befintligt skorstenstegel, i den mån dessa stenar är hela. Museet stödjer ett sådant förfarande om teglet visar sig vara användbart. Det kan dock vara svårt att få teglet rent om skorstenarna är murade med ett cementhaltigt bruk. Museet erinrar om vikten att ersättningstegel skall vara så likt det befintliga som det är möjligt att uppbringa. (Bältarbo Tegelbruk saluför rött radialtegel för runda skorstenar – sannolikt finns därutöver t ex danska eller tyska radialtegel att tillgå.)

Murbruk M1 föreslås. Detta är ett färgat bruk med bindemedel av Portlandcement. Det är inte bekant vad bruk de nuvarande skorstenarna är murade med. Omkring 1950 tycks (enligt en artikel i tidskriften Tegel) kalkcementbruk ha varit det normala. Rent cementbruk användes vid särskilt höga fordringar på t ex täthet och motståndsförmåga mot frätande gaser. Några sådana fordring-

ar kan knappast bli aktuella i detta fall. Det är väl troligt att man använde ett kalkcementbruk också 50 år tidigare, varför man kan överväga om ett sådant kan vara tillfyllest vid den här kommande reoveringen. Museet har för övrigt inga synpunkter på val av bruk, så länge som leverantör och entreprenör kan garantera resultatets hållbarhet. För knappt tio år sedan ny/ommurades en hög skorsten i Gyttopp med tyskt radialtegel och cementhaltigt bruk. Liknande arbeten har också utförts på det fd bryggeriet i Nora.

Museet har inga avgörande invändningar till de åtgärder som föreslås i handlingen. Av vad som kan iakttagas från marken ger den smalare, östra, skorstenen intryck av att vara värst skadad, även om böjningen alltså har funnits länge. Det tycks också som om det är den enda som har inmurade utvändiga stegjärn – några sådana kan inte iakttagas på den grövre skorstenen.

Det synes som om den smalare, östra, skorstenen är den som är allvarligast skadad, varför arbetet torde inriktas på att åtgärda denna. Den grövre, västra, kan sannolikt stå ytterligare en tid.

Arbetsbeskrivning

Brf Bryggeriet, Skövde kommun. Reovering av skorstenar. Åtgärdsförslag, arkitektbyrå Ritningen, Skövde 2012-04-18.

Utförda åtgärder

- *Den östra*, smalare, skorstenen monterades ned i sin helhet och ingående radialtegel sparades för återanvändning. Det visade sig att när den invändiga järnstegen togs bort, stabiliteten i skorstenen allvarligt försämrades, rasrisk uppstod med följd att skorstenen raskt togs ned.
- Sedan beslut tagits om vilka åtgärder som var aktuella, rengjordes en tillräcklig mängd av befintligt radialtegel, varmed den östra skorstenen återuppmurades till ca hälften av sin ursprungliga höjd. Det visade sig svårt att uppbringa ett tegel som kunde kombineras med det ursprungliga, men en tillräcklig mängd av detta kunde rengöras och återanvändas. Den ursprungliga skorstenen hade varit 86 skift över det nedre plåtbeslaget, den nya blev med återanvänt tegel 40 skift hög. Anledningen till den lägre höjden var främst att skorstenens fundament längre ner i byggnaden (under vinden) inte bedömdes ha sådan styrka att det kunde ta hela tyngden av en till fullt återuppmurad skorsten. Murbruk har varit Finja C-bruk, något pigmenterat med sot. Skorstenen är armerad med rostfritt järn i vart tredje skift. Överst murades ett krön med fyra utkragade skift, liknande det gamla utförandet som hade varit åtta skift. Ett tidigare bandskift en halvmeter under utkragningen kopierades dessvärre inte. För hela arbetet kunde det ursprungliga radialteglet, som i sig själv var i huvudsakligen mycket gott skick sedan det rengjorts från bruk, återanvändas.
- De gamla stegjärnen har återinmurats i den återuppförda delen.
- Ny gjuten krona som täckts av ett helt ”lock” av galvaniserad plåt.

- Invändigt är skorstenen putsad eller slammad liksom den ursprungliga hade varit.
- *Den västra*, grövre, skorstenen har förstärkts med bandjärn av Cortenstål, 8 st, tjocklek 5 mm, som bultats med rostfria bultar. Ett band på cirka vart 10:e skift.
- Invändigt på vinden har det synliga fundamentet till skorstenen rengjorts från skadat bruk och skadade tegelstenar varefter skadorna murats om, och hela partiet putsats med hydrauliskt kalkbruk.

Administrativa uppgifter

Kostnader

Kostnaden för arbetena kom att belöpa sig till 753.410 kr.

Byggnadsvårdsbidrag

Bidrag till vård av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse, 50 % av de kulturhistoriskt motiverade överkostnaderna, dock högst 500.000 kr. Beslut om bidrag från länsstyrelsen Västra Götalands län 2012-12-05. På grund av lägre totalkostnad än beräknat uppgick det slutliga bidraget till 380.000 kr.

Antikvarisk medverkan

Thomas Carlquist, Västergötlands museum, Skara.

Beställare

Bostadsrättsföreningen Bryggeriet, Torggatan 2, 541 30 Skövde.

Arkitekt/Projektör

Arkitektbyrå Ritningen, gm arkitekt Ingvar Blixt.

Entreprenör

Allt i Bygge Tidaholm AB, Västra Ringvägen 8, 522 31 Tidaholm.

Arbetsledare

Kennet Bergman, Allt i Bygge.

Byggmöten

Två å tre reguljära byggmöten samt flera arbetsmöten och diskussioner på arbetsplatsen under arbetets gång.

Besiktningar

Inledande besiktningar och diskussioner med anledning av att museet kontaktades av ägaren. Besiktning inför påbörjad renovering samt besiktningar på arbetsplatsen ung. en gång i veckan gånger när arbete pågick. Antikvarisk slutbesiktning den 5 dec. 2013.

Tidsperiod

Arbetena påbörjades under maj 2013 och avslutades i dec. samma år.

Fotodokumentation

Digital fotografi. Bilderna förvaras på Västergötlands museum, Skara.

Handlingar

Handlingar i ärendet sökes i Västergötlands museums arkiv under Skövde, diariernr 372-2012 samt hos Länsstyrelsen Västra Götalands län under diariernr 434-13749-2012. Västergötlands museums projektnr var 11257.

Besiktningens utlåtande

Vid slutbesiktningen den 5 dec. 2013 konstaterades att arbetena enligt ovan var avslutade, så när som på mindre fogningsarbeten på den grövre skorstenen. Efter vad museet erfar har arbetena utförts i enlighet med överenskommelser vid löpande kontakter och i förekommande fall enligt museets rekommendationer. Utförda arbeten godkändes från antikvarisk synpunkt den 6 dec. 2013.

VÄSTERGÖTLANDS MUSEUM

Skara i maj 2014

Thomas Carlquist
1:e antikvarie

Fotografier

Omslagsbild: Bryggeriet Nordstjernan, fasad mot Staketgatan, efter renoveringen av skorstenarna.

Foto: Thomas Carlquist, maj 2014.

Foto: Thomas Carlquist

Kvarteret Saga med Bryggeriet Nordstjernen sett från NO. De höga skorstenarna har bedömts som viktiga landmärken i stadsbilden. Foto juni 2012.

Närmast den fd stallbyggnaden och bryggerigården. Juni 2012.

Foto: Thomas Carlquist

De båda skorstenarna står på högdelens tak. Juni 2012.

Vid inspektion hade flera sprickor upptäckts i framför allt den smalare skorstenen, den grövre gav ett säkrare intryck. Notera böjningen i den smala skorstenens övre del - synlig på fotografier redan på 1930-talet. Endast den smala hade stegjärn inmurade. Juni 2012.

Foto: Thomas Carlquist

Fundamentet till den smala skorstenen inne på vinden (den runda skorstenens nedersta skift ses vid pilen). Stora sprickor i murverket. Juni 2013.

Den grövre skorstenen står på krönet av ett välvt rum inne på vinden och tycks ha haft någon ventilerande funktion. Inga sprickor upptäcktes i detta murverk. Juni 2013.

Den smala skorstenen hade flera sprickor i murverket, bl a där åskledare och stegjärn varit fästa. 3 juni 2013.

Foto: Thomas Carlquist

Skorstenarna var, troligen på 1980-talet, täckta med "lock" av galvad plåt. Bilden visar den västra, grövre. 3 juni 2013.

*Ovan t.v: Östra skorstenens täckning. Ovan: Under plåt-
avtäckningen fanns en gjuten krona av betong.
T.v: Ingjuten i kronan satt ett järnring. 3 juni 2013.*

Foto: Thomas Carlquist

En blick ner i smala skorstenen visar att den varit putsad invändigt, därtill med inmurade föstärkande järnringar (pilen). Den invändiga (!) järnstegen visade sig ha haft en viktig förstyvande verkan sedan murverket börjat spricka. 10 juni 2013.

När järnstegen lyfts upp ur skorstenen plockades murverket snabbt ned. Radialtegllet sparades på gården för rengöring och återbruk. 2 juli 2013.

Foto: Thomas Carlquist

Ställningen stod kvar över sommaren och hösten medan undersökningar av underliggande murverk gjordes. Okt. 2013.

Till slut beslutades att mura upp den smala skorstenen till ungefär hälften av dess ursprungliga höjd. Höger: Stegjärnen murades in på nytt, men den invändiga järnstegen återmonterades inte. Nov. 2013.

Foto: Thomas Carlquist

Den västra, grövre, skorstenen var i betydligt bättre skick, endast med enstaka sprickor i murverket. Nov. 2013.

Den grövre skorstenen beslogs med järmband av Cortenstål för extra säkerhet. Dec.2013.

Foto: Thomas Carlquist

Fundamentet till den smala skorstenen inne på vinden reparerades med delvis nytt tegel och putsades med hydrauliskt kalkbruk (ytan vid X). Jfr sid. 10. Dec.2013.

Ny galvad plåttäckning på den återuppmurade skorstenen. Dec. 2013.

Foto: Thomas Carlquist

De båda skorstenarna efter avslutade renoveringsåtgärder. Mars 2014.

Rapporter 2013-2014 i ämnet bebyggelse från Västergötlands museum

- 2013:1 Åkleby bro vid Sörbylunds kraftstation. Frösve socken, Skövde kommun, Västergötland. Renovering/ombyggnad 1996. Antikvarisk slutbesiktningsrapport.
- 2013:2 Projekt Uppdatering Bebyggelseregistret – Kyrkor. Bebyggelsehistorisk rapport.
- 2013:3 Gudhammar. Gudhammar 2:11, Hova socken, Gullspångs kommun, Västergötland. Renovering av spannmålsmagasin 2012. Antikvarisk slutbesiktningsrapport.
- 2013:4 Råda kyrka. Råda socken, Lidköpings kommun, Västergötland. Omläggning av spåntak 2010. Bebyggelseantikvarisk rapport.
- 2013:5 Södra Fågelås kyrka. Södra Fågelås socken, Hjo kommun, Västergötland. Spånomläggning 2011. Bebyggelseantikvarisk rapport.
- 2013:6 Håle-Tängs kyrka. Håle socken, Grästorps kommun, Västergötland. Renovering 2009-2012. Byggnadshistorisk rapport.
- 2013:7 Förslag till bevarandeplan för Källby kyrkogård. Götene kommun, Västergötland. Byggnadshistorisk rapport.
- 2013:8 Förslag till bevarandeplan för Skeby kyrkogård. Götene kommun, Västergötland. Byggnadshistorisk rapport.
- 2013:9 Förslag till bevarandeplan för Broby kyrkogård. Götene kommun, Västergötland. Byggnadshistorisk rapport.
- 2013:10 Förslag till bevarandeplan för Hangelösa kyrkogård. Götene kommun, Västergötland. Byggnadshistorisk rapport.
- 2013:11 Förslag till bevarandeplan för Ullervads kyrkogård. Mariestads kommun, Västergötland. Byggnadshistorisk rapport.
- 2013:12 Stora Flyhov. Flyhov 1:1, Husaby socken, Götene kommun, Västergötland. Restaurering av vävtapeter 1995-1996. Antikvarisk slutbesiktningsrapport.
- 2013:13 Vinköls kyrka. Vinköls socken, Skara kommun, Västergötland. Ut- och invändig renovering 2011-2012. Antikvarisk slutbesiktningsrapport.
- 2013:14 Skålltorp. Skålltorp 2:4, Skärvs socken, Skara kommun, Västergötland. Renovering av skiftesverkslada 2012-2013. Antikvarisk slutbesiktningsrapport.
- 2013:15 Vård- och underhållsplan för Västergötlands museums byggnader. Fornbyn, Kråks, Heljesgården, Johannas stuga och Ölanda kapell. Skara, Bolums och Istrums socknar, Skara och Falköpings kommuner, Västergötland. Byggnadshistorisk rapport.
- 2013:16 Skallmeja kyrka. Skallmeja socken, Skara kommun, Västergötland. Omläggning av kyrkogårdsmur 2013. Bebyggelseantikvarisk rapport.
- 2013:17 Garage, Mössebergsparken. Mösseberg 49:50, Falköpings socken, Falköpings kommun, Västergötland. Renovering av tak och stomme. Antikvarisk slutbesiktningsrapport.
- 2013:18 Villorna Eira, Svea, Götha och Societetshuset i Hjo. Del av Hjo Norr 3:59, Hjo socken, Hjo kommun, Västergötland. Renovering och målning 2012-2013. Antikvarisk slutbesiktningsrapport.
- 2013:19 Klockarbolet. Odensåkers Klockarbol 1:9, Odensåkers socken, Mariestads kommun, Västergötland. Invändig renovering av manbyggnad 2013. Antikvarisk slutbesiktningsrapport.
- 2013:20 Vara tingshus. Vara kommun, Vara socken, Västergötland. Fasadenovering 2012. Bebyggelseantikvarisk rapport.
- 2013:21 Anestad Västergården. Anestad 2:19, Främmostads socken, Essunga kommun, Västergötland. Fogning m.m. av ladugård. Antikvarisk slutbesiktningsrapport.
- 2013:22 "Stenboa" vid Faledreven. Prästgården 36:1, Segerstads socken, Falköpings kommun, Västergötland. Renovering av fasader 2013. Antikvarisk slutbesiktningsrapport.
- 2013:23 Skånings-Åsaka kyrka. Skånings-Åsaka socken, Skara kommun, Västergötland. Fasadrenovering 2013. Antikvarisk slutbesiktningsrapport.
- 2014:1 Gluggetorpet. Råda Ågården 3:4, Råda socken, Lidköpings kommun, Västergötland. Omläggning av del av vasstak 2013. Antikvarisk slutbesiktningsrapport.

- 2014:2 Kv. Anden 6. Anden 6, Baggstedtska gården, Hjo stad och kommun, Västergötland. Renovering av veranda och balkong 2012-2013. Antikvarisk slutbesiktningsrapport.
- 2014:3 Kv. Kopparslagaren 10. Hjo socken och kommun, Västergötland. Renovering och målning av fasader 2013. Antikvarisk slutbesiktningsrapport.
- 2014:4 Kihlbergsgården. Kv. Långan 8, Hjo socken och kommun, Västergötland. Renovering av tak på gårdshus 2013. Antikvarisk slutbesiktningsrapport.
- 2014:5 Hällestadskyrka. Hällestadsocken, Falköpings kommun, Västergötland. In- och utvändigt målning 2013. Bebyggelseantikvarisk rapport.
- 2014:6 Tidaholms kyrka. Agnetorps socken, Tidaholms kommun, Västergötland. Puts och plåtarbeten på tornet 2013. Bebyggelseantikvarisk rapport.
- 2014:7 Västerplana mejeri. Västerplana 3:8, Västerplana socken, Götene kommun, Västergötland. Renoveringsarbeten 2002-2012. Antikvarisk slutbesiktningsrapport.
- 2014:8 Bosgården. Gerum 14:2, Östra Gerums socken, Tidaholms kommun, Västergötland. Omläggning av vasstak på norra ladugården 2013. Antikvarisk slutbesiktningsrapport.
- 2014:9 Almnäs, smedjan. Almnäs 1:1, Norra Fågelås socken, Hjo kommun, Västergötland. Renovering av stomme m.m. 2013. Antikvarisk slutbesiktningsrapport.
- 2014:10 Kungsvillan i Karlsborg. Vanäs 1:5, Karlsborgs socken, Karlsborgs kommun, Västergötland. Reparationsarbeten 2013. Antikvarisk slutbesiktningsrapport.
- 2014:11 Djäknestallet. Kv. Iris 1-5, Skara stad och kommun, Västergötland. Renovering av tak och stomme 2013-2014. Antikvarisk slutbesiktningsrapport.
- 2014:12 Bryggeriet Nordstjärnan. Kv. Saga 1, Skövde stad och kommun, Västergötland. Renovering av skorstenar 2013. Antikvarisk slutbesiktningsrapport.